

<https://doi.org/10.15407/sofs2023.01.102>

УДК 330.873:174.4

В.П. СОЛОВЙОВ, доктор економічних наук, професор
керівник Центру інновацій та технологічного розвитку
ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки
ім. Г.М. Доброва НАН України»
бульвар Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна
e-mail: solovyov.vp@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5087-9007>

ЕТИКА ЯК ПРОДУКТ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ТА СТРИЖЕНЬ НАУКИ І СОЦІАЛЬНОГО ПРОГРЕСУ: УРОКИ МИНУЛОГО І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Рівень добробуту у суспільстві залежить від суворості дотримання суб'єктами соціально-економічної діяльності етичних норм поведінки, які встановлюються певною мірою стихійно у процесі соціальної практики. У зв'язку з цим дедалі важливішою стає проблема цілеспрямованого соціально-економічного реформування, що веде і до зміни етичного стрижня соціуму. Метою статті є узагальнення наукових уявлень про етику як набір соціальних інструментів, що впливають на поведінку людини у соціумі. Розуміння цього сприятиме підвищенню ефективності соціально-економічного управління соціумом, зокрема в умовах стихійних лих і соціальних конфліктів. Важливим інструментом такого управління є раціональне залучення наукового потенціалу. Методичною базою дослідження є проблемно-орієнтована методологія зіставлення показників цивілізаційного процесу, які свідчать про сприйняття соціумом етичних принципів у різні історичні періоди. Використані літературні джерела ґрунтуються на соціологічних дослідженнях реалізації принципів забезпечення приросту життєвого блага суспільства. Враховано офіційні джерела, що фіксують сучасне розуміння етичних принципів у різних верствах

Цитування: Соловйов В.П. Етика як продукт цивілізації та стрижень науки і соціального прогресу: уроки минулого і проблеми сучасності. *Наука та наукознавство*. 2023. № 1 (119). С. 102—120. <https://doi.org/10.15407/sofs2023.01.102>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

соціуму. Етична парадигма у кожному еволюційному періоді формується виходячи з припущення, що основні показники цивілізаційного процесу є постійними, а також з упевненості, що прийняті етичні принципи мають забезпечувати приріст життєвого блага суспільства. На особливу увагу заслуговують економічні інструменти коригування етичного простору колективів, зайнятих у системах трансакційного типу. На відміну від країн із відносно стійкою економікою, у країнах із перехідною економікою, до яких належить Україна, можна констатувати наявність низки проблем в етичній інфраструктурі «потрійної спіралі», тобто у сфері політико-адміністративних відносин бізнесу, науки та влади. Етика загалом визначає соціальну організацію суспільства, але спостерігається смислова різниця між авторитарним і гуманістичним розумінням моральності, що знаходить відображення у законодавчо-нормативній базі багатьох країн світу, в тому числі України. Більш змістовне використання науки як інструменту управління розширить можливості влади щодо керування соціально-економічним середовищем в умовах нестабільності та конфліктів.

Ключові слова: етика, етичні принципи, соціально-економічна система, добробут, соціальний час, соціальний простір, соціальні групи, соціальна напруга, взаємини із державою.

Вступ. Як відомо, етика у загальному сенсі визначає сукупність моральних норм і правил, що регулюють поведінку і відносини людей у процесі реалізації їхніх соціальних функцій — як індивідуальну, так і у складі соціальних груп. Перелік принципів етики можна навести для кожного конкретного випадку. Вважається, що положення цього переліку мають виконуватися (вірніше, бажані для виконання) у тій чи іншій локалізації в найближчому майбутньому від моменту їх оприлюднення. Ці принципи ґрунтуються на накопиченому досвіді зіставлення очікуваних і досягнутих результатів поведінки окремих осіб чи якихось соціальних груп у різних інтервалах минулого часу. Результатом тут умовно вважається рівень добробуту, досягнутий у суспільстві у той чи інший час.

Отже, виникає проблема *соціальної відповідальності* за постулювання норм поведінки як особистостей, так і соціальних груп [1]. Важливість рівня добробуту від суворості дотримання суб'єктами соціально-економічної діяльності етичних норм поведінки не є чітко обумовленою і визначається процесом соціальної практики. Але динаміка зміни такого рівня надзвичайно інерційна і може не помічатися протягом цілого покоління. Зростання соціальної ролі інтелектуальної праці потребує більш оперативної корекції деяких норм і правил поведінки. У зв'язку з цим дедалі більш важливого значення набуває проблема цілеспрямованого соціально-економічного реформування.

Метою статті є обговорення передумов забезпечення етичної підтримки цілеспрямованого соціально-економічного реформування на різних рівнях соціальної організації з урахуванням нерівномірності рівнів соціальної напруги у різних часових інтервалах і просторових

ареалах. Етика сприймається і як набір соціальних інструментів, що впливають на поведінку людини у соціумі, і як прикладна наука соціального управління.

Стверджується, що в періоди реформування соціально-економічних відносин важливо, щоб реформатори враховували необхідність коригування також принципів етики. Водночас доводиться брати до уваги багатогранність самого процесу коригування етики. По-перше, соціально-економічна система, що реформується, спочатку ґрунтується на певних етичних принципах. По-друге, ця ж система у новому її стані має набути нової, модифікованої сукупності етичних принципів. При цьому деякі колишні етичні принципи можуть бути відкинуті, інші — навпаки, додані (або переформульовані). І, нарешті, по-третє, реформатор має керуватися своєю власною системою «перехідних» етичних принципів, одним із обов'язкових елементів якої є, принаймні, принцип «не зашкодь».

Функції «реформатора» виконує та частина суспільства, яка свідомо чи несвідомо відкидає застарілі етичні принципи і прагне культивувати нові. Оскільки етичний принцип є політично осмисленою, а часто й законодавчо закріпленою, соціальною закономірністю, кожен член реформаторського ядра повинен мати власну соціальну практику, що дає змогу, з одного боку, відчувати надмірність (або навіть руйнівність) деяких наявних етичних принципів, з іншого — інтуїтивний потяг до втілення у соціальну практику нових етичних принципів. У самому реформаторському ядрі має діяти етичний принцип солідарності, який може бути реалізований, наприклад, у вигляді програмного документа партії або політичної декларації, якщо йдеться про етику в масштабах країни.

Хоча реформування зазвичай *ініціюється* певною чинною політичною силою, насправді реформа зароджується в тій чи іншій соціально-економічній системі (СЕС) стихійно, і це є наслідком неможливості або принаймні складності реалізації етичної системи відносин економічних агентів СЕС, яка наразі існує. Ці труднощі та шляхи їх подолання визначаються насамперед тими, хто в змозі пояснити суспільству досить популярно, але логічно і несуперечливо, економічні наслідки продовження слідуванню тим чи іншим застарілим етичним принципам. Для цього зазвичай попередньо накопичуються матеріали соціальних та економічних досліджень, які використовуються для доказу доцільності соціально-економічного реформування. Складнішою є ситуація з визначенням таких етичних принципів, до яких пропонується переходити чи принаймні прагнути, оскільки уявлення того, «як має бути» у суспільстві, надзвичайно варіативні. Можливим вважається і повернення до якихось попередніх етичних принципів, які розглядались як застарілі раніше. З цього приводу І. Кант писав: «Оскільки людський розум століттями по-різному мріяв про незліченні предмети, то

немає нічого легшого, як до всього нового підшукати щось старе, дещо на нього схоже»¹ [2, с. 69].

Складність побудови загальної моделі соціально-економічного реформування полягає в тому, що воно має відбуватись як у локальному (реформування окремих господарських секторів СЕС країни), так і у загальнодержавному масштабі. До того ж є таке поняття, як «епоха реформації», що означає реформування в глобальних, а не в національних масштабах. При цьому відбувається перебудова свідомості всіх верств населення на теренах багатьох країн і упродовж багатьох десятиріч і навіть сотень років. У процесі такої реформи, яку зазвичай називають реформацією, практично неможливо визначити єдиного реформатора. Можна лише іноді констатувати появу особистостей, що генерують нові етичні принципи, які є для періоду реформації привабливими, і реалізація конкретним соціальним співтовариством саме цих принципів символізує той факт, що процес реформації дійсно триває.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні значний інтерес становлять реформи, викликані як зовнішніми, так і внутрішніми соціальними колізіями. Особливістю таких реформ є вимушена, майже поголовна участь у них усіх соціальних категорій населення. Тут також доводиться враховувати рівень опору цим реформам з боку різних соціальних груп. Крім того, має місце парадоксальний факт — активними реформаторами часто прагнуть стати ті, хто в дореформений період був головною опорою та підтримкою колишньої етичної системи соціально-економічних відносин.

Свою роль у таких реформах відіграє глобалізація. Як історичне явище, глобалізація, з одного боку, сприяє зближенню націй та народів, наприклад шляхом розвитку дипломатичного співробітництва, з іншого — викликає страх втрати національної ідентичності, унікальних традицій та цінностей. Особливо чітко це помітно в країнах, що розвиваються. Останнє призводить до того, що загострюється почуття національної самосвідомості, побудоване на установках «свої — чужі», «ми — вони». Цей поділ виникає як реакція на відмінності в рівні життя технологічно розвинених країн і країн, що тільки стали на шлях такого розвитку. Усвідомлення своєї технологічної неповноцінності часто супроводжується ворожістю до чужих соціальних цінностей, але водночас зберігається і навіть посилюється гордість за традиційні цінності, моделі поведінки, психологічні установки. Політичне керівництво менш успішних країн може формувати у національній свідомості почуття національної чи релігійної переваги, звеличуючи виняткові та унікальні якості народу, міфологізуючи історичні події. Все це, з одного боку, стимулює почуття колективної самоповаги та гідності, що згуртовує етнос, з іншого — спричиняє на-

¹ Тут і далі переклад з російської зроблено В.П. Соловйовим.

ростання міжнаціональних конфліктів у формі відкритого політичного і навіть збройного насильства [3].

Деякі розбіжності між етичними принципами можуть перетворюватися на протистояння етнокультурних стереотипів. Цей факт переконує, що сучасна епоха потребує постійних зусиль щодо формування етичної толерантності СЕС різних країн. Складність формування міжкультурної толерантності пов'язана з істотною відмінністю історичних умов соціально-економічного розвитку соціумів.

Згідно з припущенням О.Г. Голиченко, А.А. Малкової, етика як світоглядна дисципліна визначає поведінку індивідуумів і соціумів з погляду їхньої моральності. Ця поведінка визначає правила, породжені спільним проживанням, і навіть норми, що об'єднують суспільство, сприяють подоланню індивідуалізму і агресивності. Соціальними інструментами етики у цьому розумінні є солідарність, справедливість, дружба, милосердя, що спрямовують як моральний розвиток соціальних інститутів взагалі, так і інститутів виробництва та споживання продуктів, послуг і знань зокрема [4].

Уже у цивілізаціях Стародавнього Сходу виникає досить розгалужена система виробництва та використання знань, переважно тих, що мають прикладний характер. Зокрема, астрономія та математика виникли тут через популярність складання гороскопів, для проведення релігійних ритуалів, а також у зв'язку з необхідністю передбачати час і масштаби розливу річок. Відповідне знання було набором готових рецептів. Його зберігачами була каста жреців, і передавалося воно через ритуали посвяти. Вважалося, що такі знання мають надприродне походження, а жреці є єдиними і повноважними представниками надприродних сил. Тому проблема оцінки моральності та моралі вищих верств суспільства, до яких належали жреці та оракули, фактично не виникала.

Такий інструмент етики, як «справедливість» у всеосяжному сенсі, з часів Арістотеля починає розглядатися в контексті правосудності [5, с. 145—171]. Відтоді фактично починається наукове осмислення етики як набору соціальних і природозберігаючих інструментів, що впливають на поведінку людини у соціумі. В результаті наука стала одним із інструментів формування етичних принципів і, зокрема, перетворила етичну установку давніх атомістів на встановлену істину, що породило в людини бажання глибше розібратися в тому, «як ми усвідомлюємо себе у випадковому світі атомів? Чи не слід визначати науку через розрив, що пролягає між людиною та природою?» [6, с. 43]. Саме цей розрив і є головним обґрунтуванням необхідності етики як інструменту обмеження домагань людини до природи.

Термін «етика» у науковій літературі існує у двох аспектах: етика як наука про моральність і етика як елемент культури. Але так чи інакше етика

визначає саме соціальну організацію суспільства. Слід зазначити смислову різницю між авторитарним і гуманістичним розумінням моральності. Наразі можна констатувати, що при формуванні етики на різних рівнях соціальної організації гуманістичне її розуміння перемогло, але авторитарні елементи таки залишилися. До того ж у певні періоди соціальної напруги у суспільстві авторитарність етики може суттєво зростати.

Авторитарна етика формально не визнає за людиною права остаточно вирішувати в кожному конкретному випадку, що є добро, а що зло. Норми, задані авторитетом, завжди переважають над нормами, що походять від індивідуальних потреб. Змістовно ж авторитарна етика відповідає питанням про смисл добра і зла з погляду інтересів влади, але не індивідів. Хоча індивіди, дотримуючись такої етики, можуть здобувати значні власні вигоди як у плані психічного, так і матеріального благополуччя — вона є сутнісно «експлуативною» [7, с. 21].

Етика як наука про моральність посідає в системі наук особливе місце. З гранично авторитарної точки зору етику можна розглядати як простий перелік правил поведінки, яким мають слідувати активні суб'єкти соціально-економічної діяльності (СЕД). Якщо вважати діяльнісний внесок цих суб'єктів у соціальний прогрес рівнозначним, тоді етичність поведінки кожного суб'єкта СЕД можна співвіднести з числом X з інтервалу $(-1, +1)$, де $X = -1$ приймається як абсолютне зло, а $X = +1$ — абсолютне добро. Оцінивши поведінку кожного суб'єкта СЕД значенням X_i із цього інтервалу, яке назвемо коефіцієнтом етичності, можна оцінити інтегральним коефіцієнтом етичності $X_{\text{сес}}$ усю соціально-економічну систему в тому ж інтервалі числових значень. Такий спрощено-механістичний підхід уже може допомогти моделювати управління поведінкою колективу за певних умов і цільових установок влади, тобто сприяти реалізації абсолютно авторитарного розуміння моральності.

Але, з іншого боку, етику можна, за Декартом, вважати «найвищою і найдосконалішою наукою, яка передбачає повне знання інших наук і є останнім щаблем до вищої мудрості» [8, с. 309]. Етика в такому гуманістичному розумінні вже не піддається «грубій» формалізації, і знайти її прийнятний варіант для конкретної СЕС, особливо в умовах соціальної напруги, є непростим творчим завданням. Утім, той самий Рене Декарт стверджував, що в конкретних умовах існують логічно обумовлені шляхи формування *«недосконалої етики, якій можна слідувати тимчасово, доки не знають кращої»*. Тут можна відзначити позицію Арістотеля, який вважав, що етика має справу не з благом самим по собі, а тільки з благом, яке може бути здійсненим. Вихідним пунктом етики, у розумінні Арістотеля, є не принципи, що приймаються усіма і в усі часи, а досвід життя. Тому в етиці не можна досягти ступеня визначеності, властивого точним наукам, оскільки істина в ній встановлюється

«приблизно і загалом» [9, с. 56]. У гуманітарному розумінні етика розглядається в основному як базовий елемент культури, що важко підпорядковується порівняльним оцінкам.

Водночас етика є одним із головних елементів людської культури, який є своєрідним «гармонізатором» відносин у суспільстві. Мається на увазі, що гармонізація цих відносин здійснюється принаймні на трьох рівнях: міжособистісному, між особистістю та суспільством і між соціальними групами. У результаті культура визначає впродовж «соціального часу» [10] мінливі уявлення про вплив минулого на сьогодення, формує баланс між реальними можливостями набуття благ, досягнутими в теперішньому, та очікуваннями, що визначають наше випереджальне відображення майбутнього. Слід зауважити, що культура несе в собі логіку відносин і подій, але в жодному разі не вичерпується цією логікою, яка фіксує співвідношення між пропозиційними змінними, які ми можемо позначити як «культурні цінності» в якості особливих об'єктів правового регулювання [11], але усвідомлення виробництва яких ґрунтується на почуттях та емоціях. Тобто вони не можуть бути повністю стандартизовані, а отже й формалізовані. Це дає змогу культурі виявлятися у різноманітті відтінків і фарб. Слід також брати до уваги, що реальна шкала культурних цінностей формується в деяких територіальних межах, а не є загальною.

Тут виникає питання співвідношення між поняттями «культура загалом» і «етика загалом». Відповідно до соціальних закономірностей культуру співвідносять з конкретним часовим інтервалом і просторовим ареалом. Це дозволяє вважати, що у людському суспільстві на шляху його еволюції мали місце кілька цивілізацій. Такий аспект людської еволюції ретельно вивчався, наприклад, М.Я. Данилевським [12, с. 91—113], О. Шпенглером [13] та А. Тойнбі [14]. Цивілізація, на їхню думку, перш ніж досягти свого розквіту проходить принаймні три періоди, які О. Шпенглер запропонував, за Й.В. Гете, називати періодами передчасного, раннього і пізнього часу. Кожен із цих періодів, включаючи заключну стадію цивілізації, триває сотні років. А остання стадія цивілізації, яка знаменує вищі досягнення моральності, фактично є періодом занепаду цивілізації [13, с. 39]. Пошук стандартної функції впливу цивілізації на етику у всіх цих періодах є найскладнішим завданням. Справа ускладнюється ще й тим, що на планеті одночасно завжди співіснувало, і зараз співіснує, кілька цивілізацій, що знаходяться на різних стадіях розвитку. Втім, це завдання має лише теоретичний зміст і його вирішення мало чого може дати для практики сучасного соціального управління. Так чи інакше, етика як «практична філософія» повинна відповідати на питання «як слід правильно жити», маючи основним предметом вивчення мораль сучасності.

З одного боку, оскільки з погляду практики нас цікавить проблема формування етики нинішньої, тобто актуальної саме для нас цивілізації, здається, що було б непогано зрозуміти, на якій стадії цивілізації знаходиться саме наш навколишній світ. Якщо погоджуватися зі згаданими вище авторами, сьогодні ми живемо в умовах періоду цивілізації, що склалася, тобто наближається до розпаду. Але, з іншого боку, виходячи з «норми» динаміки змін у тілі цивілізації, постульованої дослідниками цивілізаційних процесів, ступінь цих змін невідчутний за час життя одного і навіть кількох поколінь людей. Звідси слідує, що кількісно оцінити швидкість відповідних трендів з метою управління соціальними процесами практично неможливо. Тому етична парадигма кожного покоління формується виходячи з припущення, що основні показники цивілізаційного процесу є постійними, і більше того — з упевненості, що прийняті етичні принципи повинні забезпечувати приріст життєвого блага СЕС, що реально існує. І ця впевненість ґрунтується на стихійному прагненні до дотримання категоричних імперативів, де досить чітко визначено, що є добро, і що є зло.

Проте вельми невизначеним залишається уявлення про життєве благо. Статистична служба ООН відстежує перелік життєвих інтересів населення, сукупність яких визначає соціальну стабільність: особиста безпека; свобода слова, друку, доступу до інформації; збереження здоров'я; житло; харчування; робота; матеріальне становище; збереження довкілля; освіта та наука; умови відпочинку та дозвілля; успіх у житті (досягнення життєвих цілей) [15, с. 11]. Не можна сказати, що цей перелік життєвих інтересів охоплює всі джерела формування емоційного фону (відчуття щастя), але за цими напрямками є дані статистичної служби ООН, що дає змогу отримати структурну картину єдності чи роздробленості суспільства, чим можна охарактеризувати гуманітарний аспект етики соціуму.

Як приклад такої характеристики можна навести результати американських учених Д. Канемана та А. Дітона, які досліджували один зі згаданих вище показників, що має назву «матеріальне становище», у його співвідношенні зі щорічним доходом громадян США. Через Інститут Геллапа вони отримали потрібні їм дані про 450 тисяч американців, на підставі яких встановили, що в міру зростання річного доходу емоційна реакція на цей факт залишається досить високою до величини доходу приблизно 75 тис. дол. на рік на людину. Перевищення цього порога, звісно, продовжує підвищувати рівень комфортності життя і підтримує почуття загальної задоволеності життям, проте емоційне сприйняття життя починає залежати від інших чинників. Як пишуть Канеман і Дітон: «Найімовірніше, при перевищенні річним доходом порогу в 75 тисяч доларів здатність людей у буквальному сенсі “купувати” життєвий досвід, що приносить суто позитивні емоції, врівнова-

жується негативними ефектами, що позбавляють людину можливості відчутти маленькі радості життя». Стаття, де наведено ці результати, має символічну назву — «*Високий дохід покращує оцінку життя, але не емоційне благополуччя*» [16]. Наведений приклад демонструє можливості формалізованого підходу до визначення етичних обмежень на просторі життєвих інтересів у формулюванні ООН. Слід зазначити, що цей підхід є найбільш продуктивним в умовах соціальної стабільності. Але в умовах, подібних до пандемій і війн, для виживання соціуму керівництво країни повинно реконструювати етичний фон соціальної поведінки, насамперед через дії самого соціуму. Шлях до цього — посилення, можливо через пропаганду та/або через систему заохочення-покарання, значимості етичних принципів. Маються на увазі ті принципи, що спрямовують особистість як на подолання перешкод для нормального перебігу життя, так і на придушення принципів всеосяжної довіри до багатообіцяючих заяв. Етичне розмаїття перебігу життя лише ускладнить подолання загроз майбутньому всієї СЕС.

На особливу увагу заслуговують економічні інструменти коригування етичного простору колективів, зайнятих у системах, що працюють на основі трансакцій. Тут дедалі більш поширеною стає *контрактна* система відносин. О. Вільямсон довів, що ті системи відносин, які раніше вважалися різноплановими, як-от вертикальна інтеграція, ринкові бар'єри, профспілкові організації, сучасні корпорації, корпоративне управління, державне регулювання та антимонопольні процедури, мають схожу контрактну природу і тому доступні для аналізу на основі єдиної концепції трансакційних витрат, тобто витрат на підготовку, укладання та реалізацію угод чи інших робіт за принципом «замовник — виконавець». Дослідження цих відносин пов'язане зі з'ясуванням того, чи діють учасники угоди обміну гармонійно, чи мають місце моменти нерозуміння та конфлікти, що ведуть до відстрочок, зривів та інших неполадок у їхніх відносинах [17, с. 28].

Як стверджує Вільямсон, у всіх контактах, основаних на трансакціях, поведінка людини залежить від того, які пізнавальні здібності мають учасники процесу обміну і якою мірою вони орієнтуються на особистий інтерес [17, с. 71]. І тут він виділяє три фактори, що істотно впливають на трансакційні витрати: *обмежена раціональність, неявні знання та егоїстична поведінка з елементами підступності*. Аналіз економічної поведінки і замовника, і виконавця показує, що вони обидва діють, на їхню думку, навмисно раціонально, але насправді мають цю здатність лише обмеженою мірою. Спроба формально врахувати і обговорити в контракті або в документі, що його замінює, всі можливі випадковості призведе до величезних трансакційних витрат [18, с. 22]. Проблема неявного знання викликана тим, що черговість змін інтуї-

тивного та формального під час обговорення контракту залежить від неявних припущень, що приймаються як на початку, так і в кінці кожного ланцюга формальних висновків. Але людський спосіб мислення такий, що «дедуктивні міркування можуть бути невимовні в словах, і навіть найбільш повна формалізація логічних операцій включає неформалізований неявний коефіцієнт» [19, с. 9].

Схильність індивідів до егоїстичної поведінки з елементами підступності виходить із того, що «існують серйозні проблеми встановлення та оцінки істинності інформації. Оскільки розкриття тієї чи іншої інформації частіше відбувається не з доброї волі, а скоріше з якихось стратегічних причин, то навіть те припущення, що зацікавлені особи обмінюються усією доступною їм інформацією, навряд чи дозволить безумовно подолати початкову нерівномірність її розподілу між сторонами. Навпаки, вихідна інформаційна асиметрія зберігається і може навіть збільшитися у міру розвитку подій» [17, с. 103].

Зазначені проблеми фактично замикаються на проблеми етики. Вони могли би бути вирішені, якби учасники контрактних відносин дотримувалися певних етичних норм. В умовах вільних соціально-економічних відносин етичні норми формуються значною мірою стихійно і зовнішній вплив може бути в кращому разі коригуючим. На практиці, відповідно до економічної теорії трансакційних витрат, пропонується у кошторис витрат на виконання контрактних відносин включати додаткові кошти на протидію згаданим джерелам неприємностей, зокрема шляхом оперативного передбачення і шляхом реакції на події. Як показує практика, додаткові кошти можуть становити близько 40 % кошторису витрат, якщо для нас важливо дотримання визначених контрактом термінів виконання.

Доводиться зважати на те, що етична атмосфера в тій чи іншій галузі соціально-економічної діяльності залежить від політичної атмосфери конкретного просторового ареалу та часового інтервалу розгортання подій. Як стверджує О. Шпенглер, «соціальна етика є не що інше, як практична політика» [13, с. 282]. Звідси можна дійти невтішного висновку, що етична атмосфера у державі істотно залежить від розуміння етичних принципів політиками, які символізують владу, їхньої відповідальності за формування етичної атмосфери, що забезпечує принаймні можливість просування суспільства до добробуту.

Сьогодні у світі накопичено великий досвід регулювання етики взаємодії влади з фірмами та організаціями, від яких безпосередньо залежать стабільність суспільства та добробут населення. Ця діяльність знаходиться у сфері пильної уваги низки бізнес-асоціацій та великих компаній (нафтових, телекомунікаційних), де існують спеціалізовані департаменти та відділи роботи з органами влади, що передбачає наявність професійного етичного кодексу, в тому числі у системі підготовки

кадрів. Цю сферу діяльності називають *government relations (GR)*, тобто *взаємини із державою*. В ній формується своє професійне середовище. *GR* визначається переважно як процес впливу на державну політику на всіх рівнях управління: місцевому, регіональному, національному і навіть глобальному. Мається на увазі, що відносини з урядом повинні бути спрямовані на те, щоб переконати державних службовців або зберегти політику, якщо вона задовольняє певним вимогам, або змінити її так, щоб вона відповідала новим критеріям. Влада певною мірою впливає на етичне тло в ареалі своєї відповідальності. Але для того, щоб цей вплив не погіршував загальне етичне тло «підвідомчої» території, влада також має сповідувати цілком конкретні етичні принципи.

Водночас у світі спостерігається прагнення професійних спільнот оптимізувати свої етичні настанови. Професійна етика — це кодекс поведінки, який встановлює певний тип моральних міжособистісних і міжорганізаційних відносин, що є оптимальними з погляду виконання фахівцями своїх службових обов'язків. В основу професійної моралі мають бути покладені її властивості — нормативність, імперативність та оцінювальність, які зазвичай мають лише якісний вимір:

- норми закріплюють вимоги до поведінки, а нормативність є способом їх реалізації;
- імперативність проявляється у обов'язковому характері дотримання моральних норм;
- оцінювальність полягає в моніторингу відповідності цілей і мотивів результатам діяльності та нормам моралі.

Розуміючи *GR* як явище суто комунікаційне, основане на прагненні до домовленостей, слід наголосити, що етика *GR* — це комунікативна етика, покликана оптимізувати процеси обміну інформацією, формування сприятливого клімату у відносинах організації з органами влади, політичною елітою, ЗМІ. Все це сприяє відбудові довгострокових, постійних і ділових відносин із ними. Але оскільки процес комунікації неможливий без зворотного зв'язку, без урахування особливостей «отримувача інформації», етику *GR* неможливо розглядати у відриві від етики адміністративно-політичних відносин і, зрештою, від етики державної служби конкретної країни.

У країнах, що є успішними у соціальному і економічному плані, влада вживає спеціальних заходів етичного регулювання щодо тих, хто цю владу здійснює. Наприклад, у США з 1978 р. діє «Закон про етику в уряді» (*Ethics in Government Act of 1978*) з доповненнями та уточненнями у наступні роки. Розділ IV цього закону повністю присвячений регламенту діяльності урядового Департаменту державної етики, виконавчу діяльність якого з 1993 р. регулює Указ Президента США «Зобов'язання з етики призначених представників виконавчої влади» (*Executive Order*

12834, *Ethics Commitments by Executive Branch Appointees*). У кожній із палат Конгресу існує свій етичний кодекс.

Попри солідну нормативну підтримку етики державних службовців, важливим моментом є порядок відносин влади із зовнішнім світом, який у США регулюється прийнятим у 1995 р. Законом «Про розкриття інформації про лобіювання» (*The Lobbying Disclosure Act*). Цей закон спрямований на регулювання етики комунікацій саме у сфері діяльності персоналу GR. У ситуації, коли відсутня законодавча база GR-діяльності, але сама діяльність існує, як, наприклад, це має місце у деяких країнах колишнього СРСР, професійна етика може стати єдиним регулятором комунікаційного процесу. На професійному рівні простіше регламентувати пріоритети у відносинах із зовнішніми зацікавленими особами та визначати порядок і процедури розроблення та прийняття рішень у складних етичних ситуаціях. Необхідно враховувати, що на практику GR у цих країнах сьогодні ще впливають стійкі традиції політико-управлінської культури колишнього СРСР, до основних характеристик якої належать: слабкість «горизонтальних зв'язків» між громадянами, нечітке розмежування між суспільством і державою, сприйняття залежності від держави у позитивному сенсі². Тому тут повсюдно спостерігається відсутність позитивного досвіду діалогу науки та бізнесу з владою.

На основі західноєвропейського досвіду та з урахуванням специфіки країн з перехідною економікою, в тому числі пострадянських, і підходів, викладених Блейном Лі [20], запропонуємо низку принципів, які могли б скласти основу для формування системи регулювання GR-діяльності в сучасних умовах:

1. *Принцип шанування влади.* Його значення у запропонованому переліку найбільшою мірою обумовлене традиційними уявленнями про державну владу в країні та пов'язане зі стійкими традиціями радянського періоду. Формуючи сферу GR, доводиться працювати в усталеному руслі державної політики, враховуючи згадані традиції та одночасно сприяючи поетапному розвитку нової системи відносин в умовах демократії.

2. *Принцип законності.* Розвиваючи сферу GR, слід діяти в межах чинних законів, уникаючи використання незаконних інструментів, як-от корупція чи компромат, що застосовуються для досягнення власних цілей.

3. *Принцип чесності.* Полягає у прагненні уникати обману та підробки у відносинах із представниками як влади, так і професійних спільнот.

4. *Принцип безконфліктності.* Полягає у прагненні уникати конфліктів із колегами і не поспішати виносити їх в інформаційний простір.

5. *Принцип партнерства.* Існує безліч варіантів партнерських відносин бізнесу, влади та науки, які мають бути відомі фахівцям у галузі

² Казаков Н.В. Этические основы GR-деятельности. URL: https://ifksimp.urfu.ru/site_15670/09_Sentjabr (дата звернення: 18.10.2022).

GR-діяльності. У будь-якому разі необхідно прагнути будувати відносини в цій тріаді на основі партнерства. Цей принцип передбачає також відносини взаємодопомоги з колегами та державними службовцями, якщо це не суперечить закону та інтересам тріади «бізнес — наука — влада». Заохочується спільна участь у інвестиційних проєктах.

6. *Принцип довіри*. Важливим питанням у процесі встановлення довгострокових, стабільних відносин GR-взаємодії має бути врахування інтересів сторін, що сприятиме зростанню їхньої зацікавленості у співпраці, чому допомагає спілкування у форматі круглих столів, форумів, конференцій.

7. *Принцип відповідальності*. Залучення бізнесу та громадських некомерційних структур до вироблення державної політики у різних сферах економіки та з урахуванням рекомендацій науки передбачає не лише узгодження інтересів, формування загальної системи ціннісних орієнтирів, а й спільну відповідальність. Цей принцип реалізовується, зокрема, при здійсненні експертизи законів і урядових рішень, що готуються.

8. *Принцип конфіденційності*. З питань, що належать до корпоративної діяльності, необхідно прагнути дотримуватися політики конфіденційності.

9. *Принцип етичного прогресу*. Учасники GR-взаємодії мають прагнути підвищувати престиж сфери своєї діяльності, у тому числі сприяючи поширенню морально-етичних принципів і норм як усередині професійних груп, так і у суспільстві загалом.

У сучасних умовах етика взаємин бізнесу, влади та науки, що має глибинне коріння, повинна формуватися наново, оскільки вона опинилася, на жаль, під впливом одразу двох культур ділової поведінки, які панували в Україні в другій половині ХХ століття:

1. Культура, сформована адміністративно-командною системою, носіями якої були політики та господарники, котрі виконували керівні функції в промисловості. Слід пам'ятати, що хоча ці люди багато в чому дотримувалися етичних цінностей бюрократичних структур, проте деякі з них принесли із собою у професійну сферу уявлення про служіння суспільству.

2. Ділова культура патерналізму, а також «тіньова», напівкримінальна, а часом і кримінальна економіка, що сильно впливає на суспільство перед початком реформ.

Відлуння таких ділових культур досі відчуваються в новій діловій культурі, що формується. Основна складність етичних проблем і конфліктів інтересів у нинішній повсякденній вітчизняній практиці GR пов'язана з неоднозначністю соціальної, економічної та політичної реальності. Зарубіжний та вітчизняний досвід GR показує, що порушення норм як загальнолюдської, так і та професійної етики продовжують

відбуватися під час укладання органами державної влади договорів та угод з бізнесом і соціально орієнтованими структурами (до яких належить і наука). Це і «боротьба за держзамовлення», і знищення довкілля у процесі будівництва та видобування корисних копалин, а також внутрішня корупція та брехливе рекламування.

Однією з характерних особливостей суспільства, яке ще не досягло гармонії високотехнологічного виробництва та культури, є відносини між наукою та владою. З одного боку, наука та влада — це різні соціальні сфери діяльності, з іншого — вони нерозривно пов'язані в економічному та соціальному аспекті. Влада є одним із основних замовників науки, фінансуючи її розробки з державного бюджету. Наука, звичайно, отримує деякі замовлення, а відтак і фінансування, від бізнесу, але щоб співпраця науки з бізнесом була паритетною, фінансовий внесок науки у спільну діяльність також має бути паритетним фінансовому внеску бізнесу. Паритетність фінансових внесків є основним принципом співробітництва у спільному випуску продукції, призначеної для ринку. Так воно приблизно і відбувається у промислово розвинених країнах, де *етичність передбачає опору на рекомендації науки при формуванні державної політики, залучення вчених до вирішення соціальних і економічних проблем* країни та оплату цієї діяльності з державного бюджету, чим забезпечується паритетна участь науки у бізнес-проєктах.

На жаль, слабкість соціальної та технологічної бази країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою призводить до авторитаризму у формуванні етичних принципів суспільства, що породжує численні конфлікти у прийнятті політичних рішень. В умовах обмеженості фінансових можливостей та суб'єктивного визначення пріоритетів державної підтримки на тлі заяв про неутручання у внутрішні справи академічної спільноти влада здійснює управління наукою не шляхом прямого нав'язування їй своєї волі, а через передачу їй «підстав», з яких наука «дедуктивно» має вивести «потрібне» рішення. Такий спосіб управління отримав назву рефлексивного [21]. Натомість наука намагається передати владі «підстави», з яких влада також «дедуктивно» має вивести прийняте для науки рішення. В умовах, коли базові етичні принципи поведінки науки і влади на єдиному просторі прийняття рішень збігаються не повністю, між владою та наукою виникає конфлікт.

Висновки. Очевидно, що розуміння актуальності етики є у всіх сферах життєдіяльності. Для досягнення добробуту важливо, щоб кодекси етики, прийняті на різних рівнях соціальної, політичної та економічної ієрархії, не суперечили один одному, враховували ментальні особливості різних соціальних спільнот, різницю інтерпретацій загальноприйнятих поведінкових постулатів та оцінок соціальних явищ, несинхронність соціального часу різних етнічних груп. Періоди воєн, епідемій, глобальних катастроф

є випробуванням для етичних систем, що склалися в часи благополуччя, і неодмінно призводять до їх трансформації. Історичні долі будь-якого суспільства складаються так, що періоди благополуччя, які вважаються нормою існування й досягаються певними плановими зусиллями членів суспільства, іноді перериваються періодами природних і соціальних лих. До останніх належать революції та війни. Важливо мати на увазі, що як із загальної соціології, так і з індуктивної філософії історії слідує, що «лиха не є лише злом: поряд із руйнівними та згубними функціями вони відіграють і конструктивну позитивну роль в історії культури та творчої діяльності людей. Поки люди такі, якими є, катастрофи є великими вихователями людства» [24, с. 12]. У періоди лих загострюються відносини між різними верствами населення, що уможлиблює переосмислення концепцій, у тому числі етичних, у такий спосіб, аби запобігти посиленню соціального неблагополуччя і його можливим катастрофічним наслідкам.

З погляду соціології змін, які тривають у надрах цивілізацій, пропонується трактувати процес цих змін як взаємодію низки складових: *предмети соціальних змін, відносини між предметами зміни у соціальному часі, відносини між предметами змін у соціальному просторі, соціальні напрями змін* [25, с. 97]. Етику теж можна вважати предметом соціальних змін. Але етика завжди розглядалась як засіб обмеження свободи соціальної поведінки. Фрідріх Йодль пише: «Самостійне етичне мислення греків починається з повного заперечення або принаймні з рішучого підкопування тієї субстанціональної моральності, яка без будь-якого роздуму пов'язувала окрему особу законами її держави, звичаями його народу і вчила її бачити добро і правду у згоді із цими факторами» [26, с. 2]. Ці обмеження зазнають протягом історії певних флуктуацій, які мають переважно якісний характер, але в деяких випадках можуть бути оцінені і кількісно. П. Сорокін пропонує враховувати в цьому контексті «розрідження» та «згущення» мережі соціальних груп, їх осциляцію між тоталітаризмом і лібералізмом (*laissez-faire*), розширення та скорочення урядового контролю і регулювання, міграцію суспільних відносин [25, с. 631].

Останнім часом спостерігається стиснення соціального часу і більш чітка структуризація соціального простору, що потребує застосування кількісної оцінки флуктуацій, для чого вкрай необхідно залучати соціальні науки для формування етичної системи соціуму.

На відміну від країн із відносно стійкою економікою, для країн із перехідною економікою, до яких належить Україна, характерна наявність низки проблем в етичній інфраструктурі «потрійної спіралі», тобто у сфері політико-адміністративних відносин бізнесу, науки та влади:

- відсутність стійкого визначення ролей і відносин між політиками, державними службовцями, представниками бізнесу та науки, що веде до формування «подвійної», а іноді й «потрійної» моралі;

- неясні адміністративні процедури регулювання поведінки в умовах конфліктів, прогалини у законодавчій базі, слабкість правової основи участі груп населення у процесі прийняття рішень;
- відсутність незалежних органів, які могли б розслідувати та вирішувати конфлікти, пов'язані з неетичною поведінкою;
- відсутність реєстру лобістів та офіційних правил їх взаємодії з високопосадовцями;
- брак відкритих інформаційних каналів, які забезпечують достатній рівень етичної грамотності як державних службовців, так і представників інших сфер діяльності.

Намагаючись побудувати формалізовану схему етичного забезпечення раціонального функціонування СЕС на всіх рівнях її соціальної ієрархії, від міжособистісного до міждержавного, які належать до однієї цивілізації, доцільно брати до уваги такі постулати:

- не страх, не схильність, а лише повага до закону становить той мотив, який може надати вчинку моральної цінності [2, с. 283];
- мудрість, яка взагалі-то більше полягає в образі дій, ніж у знанні, все ж таки потребує науки не для того, щоб у неї вчитися, а для того, щоб увести у вжиток її настанови і закріпити їх [2, с. 241];
- поняття цивілізації як стійкої в часі та просторі сукупності людей ґрунтується на двох основних стовпах: по-перше, на характерному способі виробництва, по-друге, на своєрідних морально-духовних цінностях. Ці два стовпи рівновеликі. Саме рівновеликість у визначенні цивілізації дає ключ до розуміння багатьох складних проблем формування етики [14].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Hemphill T. The ISO 26000 guidance on social responsibility international standard: what are the business governance implications? *Corporate Governance*, 2013. Vol. 13. No. 3. P. 305—317. <https://doi.org/10.1108/CG-08-2011-0062>
2. Кант И. Основы метафизики нравственности. Соч. в 6 т. Москва: Мысль, 1965. Т. 4. Ч. I. 544 с.
3. Коврижных О.А. Противостояние этнокультурных стереотипов и формирование межкультурной толерантности. URL: <http://lawinrussia.ru/content/protivostoyanie-etnokulturnyh-steretipov-i-formirovanie-mezhkulturnoy-tolerantnosti> (дата звернення: 18.10.2022).
4. Голиченко О.Г., Малкова А.А. Производство и потребление новых фундаментальных знаний: взаимодействие отраслей наук. *Инновации*. 2013. № 5 (175). С. 65—75.
5. Аристотель. Никомахова етика. Соч. в 4-х т. Москва: Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
6. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. Москва: Прогресс, 1986. 432 с.
7. Фромм Э. Человек для самого себя. Москва: АСТ, 2010. 350 с.
8. Декарт Р. Первоначала философии. Соч. в 2-х т. Москва: Мысль, 1989. Т. 1. 654 с.

9. Гусейнов А., Дубко Е. Этика. Москва: Гардарики, 2006. 496 с.
10. Сорокин П.А., Мертон Р.К. Социальное время: опыт методологического и функционального анализа. Социологические исследования. 2004. № 6. С. 112—119.
11. Нешатаева В.О. Культурные ценности: цена и право. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. 208 с.
12. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. Москва: Книга, 1991. 574 с.
13. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Гештальт и действительность. Москва: Мысль, 1998. 663 с.
14. Тойнби А.Дж. Исследование истории: Возникновение, рост и распад цивилизаций. Москва: АСТ, 2009. 670 с.
15. Бондар-Підгурська О.В. Методологія управління інноваційними факторами сталого соціально орієнтованого розвитку економіки: автореф. дис. ... д-ра екон. наук; Ін-т економіки промисловості НАН України. Київ, 2019.
16. Kahneman D., Deaton A. High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2010. Vol. 107. No. 38. P. 16489–16493.
17. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, «отношенческая» контракция. Санкт-Петербург: CEV Press, 1996. 702 с.
18. Саймон Г.А. Рациональность как процесс и продукт мышления. *Thesis*. 1993. Вып. 3. С. 16—38.
19. Полани М. Личностное знание. Москва: Прогресс, 1985. 345 с.
20. Ли Б. Принцип власти. Влияние с уважением и честью. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2006. 361 с.
21. Лефевр В.А. Конфликтующие структуры. Москва: Советское радио, 1973. 158 с.
22. Батурич Ю.М. Наука как рефлексивный ресурс власти. *Рефлексивные процессы и управление*. 2012. Т. 12. № 1—2. С. 23—25.
23. Попович О.С., Клименкова В.И. Наукова етика і проблеми цілеспрямованого формування здорового дослідницького середовища. *Наука та наукознавство*. 2022. № 2 (116). С. 3—11. <https://doi.org/10.15407/sofs2022.02.003>
24. Сорокин П. Человек и общество в условиях бедствий (Влияние войны, революции, голода, эпидемии на интеллект и поведение человека, социальную организацию и культурную жизнь). Москва: Директ-Медиа, 2012. 670 с.
25. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика. Москва: Астрель, 2006. 1176 с.
26. Йодль Ф. История этики в новой философии. Соч. в 2-х т. Москва: Типо-литография В. Рихтер, 1896. Т. 1. 284 с.

Одержано 18.10.2022

REFERENCES

1. Hemphill, T. (2013). The ISO 26000 guidance on social responsibility international standard: what are the business governance implications? *Corporate Governance*, 13 (3), 305—317. <https://doi.org/10.1108/CG-08-2011-0062>
2. Kant, I. (1965). *Fundamental Principles of the Metaphysics of Morals* (Vols. 1—6). Moscow: Mysl, 4, 1 [in Russian].
3. Kovrizhnykh, O.A. *Confrontation of ethnocultural stereotypes and the formation of intercultural tolerance*. URL: <http://lawinrussia.ru/content/protivostoyanie-etnokulturnyh-stereotipov-i-formirovanie-mezhkulturnoy-tolerantnosti> (last accessed: 18.10.2022) [in Russian].

4. Golichenko, O.G., & Malkova, A.A. (2013). Production and consumption of new fundamental knowledge: interaction of branches of science. *Innovations*, 5 (175), 65—75 [in Russian].
5. Aristotel (1983). *Nicomachean ethics* (Vols. 1—4). Moscow: Mysl, 4 [in Russian].
6. Prigogine, I., & Stengers, I. (1986). *Order out of chaos: A new dialogue between man and nature*. Moscow: Progres [in Russian].
7. Fromm, E. (2010). *Man for Himself*. Moscow: ACT [in Russian].
8. Descartes, R. (1989). *Principles of Philosophy* (Vols. 1—2). Moscow: Mysl, 1 [in Russian].
9. Huseynov, A., & Dubko, E. (2006). *Ethics*. Moscow: Gardariki [in Russian].
10. Sorokin, P.A., & Merton, R.K. (2004). Social Time: An Experience of Methodological and Functional Analysis. *Social Studies*, 6, 112—119 [in Russian].
11. Neshataeva, V.O. (2013). *Cultural values: price and law*. Moscow: Editorial house of the Higher School of Economics [in Russian].
12. Danilevsky, N.Ya. (1991). *Russia and Europe*. Moscow: Kniga [in Russian].
13. Spengler, O. (1998). *Decline of Europe. Essays on the morphology of world history. 1. Gestalt and reality*. Moscow: Mysl [in Russian].
14. Toynbee, A.J. (2009). *A Study of History: The Emergence, Growth and Decline of Civilizations*. Moscow: AST [in Russian].
15. Bondar-Pidhurska, O.V. (2019) *Methodology of managing innovative factors of the socially oriented development of the economy*. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv: Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
16. Kahneman, D., & Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107 (38), 16489—16493.
17. Williamson, O.I. (1996). *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets and Relational Contracting*. St. Petersburg: CEV Press, 1996 [in Russian].
18. Simon, G.A. (1993). Rationality as a process and product of thinking. *Thesis*, 3, 16—38 [in Russian].
19. Polanyi, M. (1985). *Personal Knowledge*. Moscow: Progres [in Russian].
20. Lee, B. (2006). *The Power Principle: Influence with Honor*. Moscow: Alpina Business Books [in Russian].
21. Lefevre, V.A. (1973). *Conflicting Structures*. Moscow: Sovetskoye radio [in Russian].
22. Baturin, Yu.M. (2012). Science as a reflexive resource of power. *Reflexive processes and management*, 12 (1—2), 23—25 [in Russian].
23. Popovych, O.S., & Klimenkova, V.I. (2022). Scientific ethics and problems of purposeful formation of a healthy research environment. *Science and science of science*, 2 (116), 3—11. <https://doi.org/10.15407/sofs2022.02.003> [in Ukrainian].
24. Sorokin, P. (2012). *Man and society in the conditions of disasters (influence of war, revolution, famine, epidemics on human intellect and behavior, social organization and cultural life)*. Moscow: Direct-Media [in Russian].
25. Sorokin, P.A. (2006). *Social and cultural dynamics*. Moscow: Astrel [in Russian].
26. Jodl, F. (1896). *The History of Ethics in the New Philosophy* (Vols. 1—2). Moscow: Typo-lithography V. Richter, 1 [in Russian].

Received 18.10.2022

V.P. Soloviov, Dsc (Economics), professor, head of the Innovation and Technological Development Center
Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies of the NAS of Ukraine
Taras Shevchenko boulevard, 60, Kyiv, 01032, Ukraine
e-mail: solovyov.vp@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-5087-9007>

ETHICS AS A PRODUCT OF CIVILIZATION
AND A CORE OF SCIENCE AND SOCIAL PROGRESS: LESSONS
OF THE PAST AND PROBLEMS OF THE PRESENT

The level of well-being in a society depends on the strict observance of ethical norms of behavior by economic entities, which are established to a certain extent chaotically, in the process of social practice. In this connection, the problem of targeted socio-economic reforming, which leads to a change in the ethical core of society, is becoming more and more important. The purpose of the article is to generalize scientific ideas about ethics as a set of social tools that influence human behavior in the society. Its understanding will contribute to increasing the effectiveness of social and economic management, especially in the conditions of natural disasters and social conflicts. An important tool of this management is the rational involvement of the research system. The methodical framework for the research is the problem-oriented technique for comparison the indicators of the civilizational process, giving evidence of social perceptions of ethical principles in different historical periods. The literary sources used by the author are based on sociological studies of the implementation of the principles of the increasing social welfare. Official sources that record the modern understanding of ethical principles in various layers of society are taken into account. The ethical paradigm in each evolutionary period is formed on the assumption that the main indicators of the civilizational process are constant, and on the belief that the accepted ethical principles should ensure an increase in the social welfare. Special attention should be devoted to economic tools for adjusting the ethical space of teams employed in transactional systems. In contrast to countries with a relatively stable economy, in countries with a transition economy, to which Ukraine belongs, it is possible to ascertain the presence of a number of problems in the ethical infrastructure of the “triple spiral”, i. e. in political and administrative relations of business, science and state power. Basically, ethics determines the social organization, but there is a semantic difference between the authoritarian and humanistic understanding of the morality, which is reflected in the legislative and regulatory framework of many countries, including Ukraine. The more meaningful use of science as a management tool can enhance the state power’s capacities in for socio-economic management in the conditions of instability and conflicts.

Keywords: *ethics, ethical principles, socio-economic system, welfare, social time, social space, social groups, social tension, relations with the state.*